

Ўша вақтдаги АКШнинг 28-президенти Томас Вудро Вильсон (1856-1924) большевикларга қарши кураш ташаббусқори бўлиб, қад тиклаётган «ўрис айиги» ни «бешиги»даёқ бўғиш ниятида эди. У АКШ президенти сифатида эмас, «Нобель» мукофоти совриндори сифатида ҳам дунёда обрўси баланд бўлиб, большевикларга қарши курашчилар билан музоқарага тайёр эди. Вильсон 1919 йил 18 январда Парижда бошланган тинчлик конференциясида большевикларга қарши курашаётган барча муҳолифатчиларга махсус хат йўллаб, уларни Шахзода оролларида таклиф этганди. Олти оролдан иборат мазкур сўлим маскан Истанбулнинг ёнгинасида бўлиб, гарб давлатлари раҳбарларининг бу ерга денгиз йўли билан етиб келиши кутилаётганди. Вильсон муҳолифатчилар билан кучларни бирлаштириб, большевикларга зарба бериш ва тугатишни Париж тинчлик конференцияси кун тартибидаги долзарб масалалардан бири етиб қўйганди. Шу боис, бу масалани Истанбул яқинидаги оролда бевосита муҳолифатчилар билан муҳокама қилиш, вазиятни батафсил таҳлил қилишга тайёр эди.

АКШ президенти билан эса теран мулоҳазали, вазиятни беш кўлдай биладиган туркистонлик большевиклар муҳолифатчиси музоқара олиб бориши керак эди. Бундай инсон эса ўша вақтда Бехбудий бўлиб, у Боқуга, ундан Истанбулга ўтиб, Шахзода оролларида етиб бориши ва биринчи жаҳон урушида голиб бўлган давлат раҳбарлари билан болшевиизмга қарши кураш бўйича музоқарани бошлаши керак эди.

Муфтийни ким кўлга туширди

Бу пайтга келиб, Хива хонлиги ва Бухоро амирлигидан ташқари, Ўрта Осиёнинг катта қисмини забот этган большевиклар, хусусан, уларнинг айгоқчилик маҳкамаси—ВЧК" кенг тармок отиб улгурганди. ВЧК аксилайгоқчилик тармоги орқали Версал конференциясида большевикларга қарши кураш масаласи муҳокама этилишидан, унда болшевикларнинг ичкаридаги муҳолифатчилари иштирок этишидан бохабар бўлганди. Шундай экан, қайсики муҳолиф киши ёки гуруҳнинг четга чиқиши қандайдир йўллар билан Версал конференциясига боришидан дарак берарди. Ўша вақтда Туркистон ичида «босмачилар»дан ташқари, бош муҳолифат лидери, табиийки, муфтий Бехбудий хазратлари бўлиб, унинг 1919 йил феввалида Тошкентга келиб, вазият билан танишиб кетгани ҳам ВЧКга маълум бўлган.

Кўп ўтмай, Самарқандга қайтиб келган Бехбудийнинг у ерда туркиялик Наим афанди билан учрашгани ҳақидаги хабар тезда уларга етиб боради. Бундай вазиятда эса кузатув остидаги Бехбудий уйида кўринмай қолди. Шунинг ўзиёқ ён-атрофдан муфтийнинг дарагини излаш ишлари олиб борилишига сабаб бўлди. Тошкентдаги большевиклар ВЧКасига Русиянинг Бухородаги элчихонаси ходими Уткин, Бехбудийнинг Бухорога келганини кўрган одамлар борлиги ҳақида хабар беради. Муфтийнинг яна бир муҳолифи—амир Сайид Олимхондан уни тутишда фойдаланиш маъқуллиги эса тезда энг мақбул вариант сифатида танланади. Бундан олдинроқ большевиклар Бехбудийнинг амир билан рақиблигини билиб, муфтийдан Олимхонни қулатишда фойдаланишни ҳам

ўйлагандилар. Бирок Бехбудийнинг нафакат амир билан, балки большевиклар билан ҳам муроасага боролмаслиги аён бўлганди. Шундай экан, уни амир кўли билан гумдон қилиш энг осон йўл эди. Бехбудийнинг Самарканддан пинхона чет элга чиққанлигидан огоҳ бўлгач эса бундан қулай пайт сифатида фойдаландилар. Яъни, олдинга чор охрани, эндиликда эса ВЧК айғокчиси бўлган Уткин Бухородаги кизил Россия элчихонаси ходими сифатида амир билан тезда боғланиб, Бехбудийнинг Бухорога келиб, «ёш бухороликлар» билан учрашгани, бу ердан Олимхонга қарши қуч тўпламок мақсадида хорижга кетаётганини шипшитган. Бу эса муфтий Бехбудийни шундоғам жини суймайдиган амир учун қулай бўлди. Боз устига, муфтий амирлик ҳудудида экан. Шу тарзда большевиклар амир кўли билан Бехбудийнинг изига тушди. Натижада, 1919 йил апрелида амир буйруғига кўра, Шахрисабзга етиб борган Бехбудий ва унинг уч ҳамроҳи қамолка олинали. Бу ҳақдаги хабар 1919 йилнинг 23 апрелида «Меҳнатқашлар товуши» газетасида чоп этилиб, муфтий «Бухоро тупроғидан ўтаётганларида турк муаллим Наим Афанди ила Қарши шаҳри беги тарафидан қўлга олиниб, зиндонга ташлангани» айтиб ўтилганди. Большевикча матбуот цензураси томонидан тайёрланган бу хабар орқали гўёки Бехбудий амир буйруғига кўра, Тоғайбек томонидан зиндонга солингани, яъни муфтийнинг халқ орасида обрў қозонганини била туриб, халқдаям амирга қарши қайфиятни қучайтириб, ўзларини оқ қилиб кўрсатмоқчи бўлгандилар.

Зиндондаги раҳмдил... жаллод

Муфтийнинг ҳамроҳи бўлмиш Наим афандини Туркия билан муносабатларни ёмонлаштирмай, дея Қарши шаҳри беги қўйиб юбортиради. Бехбудий, Мардонкул ва Муҳаммадқуллар эса, Қарши шаҳрига олиб келиниб, шахсан Тоғайбек томонидан зиндонда қийнок ва азобларга солинали. Обрў-эътиборли муфтийнинг қийноққа солинишидан, ҳатто, бекнинг жаллоди Аҳмад ваҳимага тушиб, Тоғайбекдан муфтийни озод қилишни ўтиниб сўрайди. Бекдан буни илтимос қилишининг сабаби, улар муфтийни зиндонбанд қилганларида, Бехбудий уларга ўз махфий сафарларини яшириб, ҳажга кетаётимиз, деб айтган эди. Шу йўл билан у мусулмон бек ва жаллодларнинг қўлидан озод бўлишни ўйлаганди.

Аммо Тоғайбек муфтийга қарата: «сизлар жаҳид ва қоғирдирсиз, Бухорога, жаноби олийга тиг тортган сизнинг маслакдошингиз эмасмилар эди? Сизларни ўлдурмок қерак. Сизлар қутулмок учун Байтуллоҳга бормокни баҳона этиб кўрсатасиз», дейди. Ҳатто, муфтийнинг тарафини олган жаллоди Аҳмаднияма қалтаклатиб, сўнг ўлимга ҳукм қилади. Бехбудий ва унинг ҳамроҳларини эса, «Наука и просвещение» журналининг 1922 йил 1-сонидagi хожи Муиннинг мақоласидаги фикрларга кўра, «ўзлари учун қабр қазигма мажбур этадилар ва шу қабр ёнида уларни бўғизлаб, шу ерга қўмадилар».

Шу тариқа 1919 йил июн ойининг бошларида Қарши шаҳрида буюқ маърифатпарвар муфтий Маҳмудхўжа Бехбудий 44 ёшида қоғиали қатл қилинди. Қарчи, улуг

маърифатчи Бехбудий шахид бўлса-да, истиклолга интилган аждодимиз сифатида тарихда колди ва колажак.

Умид Бекмухаммад